

Gruzda János, az erdélyi tél festője

Gruzda János, akit Aprily Lajos „a tél festőjének“ nevezett, több mint kilencven évvel ezelőtt, 1881. november 18-án született Tövisen a református parókián. Apja nem sokat törődött a művészettel, csak azt akarta, hogy fia pap legyen, de az anya hamar észrevette korán festegetni kezdő fia tehetségét. Krétát vett neki, hogy rajzoljon, fessen, de arra biztatta, végezze el előbb a teológiát, hogy biztos kenyér legyen a kezében.

Gruzda Jánost beadták a nagyenyedi kollégiumba, de akkoriban (1900) a felső osztályokban nem volt rajztanítás. Egymagában, lényeges útmutatás nélkül kellett a festékek titkait kikísérleteznie. Érettségi után beiratkozott a kolozsvári református teológiára, s ott is inkább festőnek tartották, mint papjelöltnek. 1902-ben, a Mátyás-szobor leleplezésekor Kolozsvárt képzőművészeti kiállítás nyílt. Sok biztatás után Gruzda is rászánta magát, hogy két képét beküldje. A megnyitás napján alig mert, remegve, belépni a terembe, de micsoda meglepetés várta ott: mindkét képe előkelő helyre volt függesztve, és alattuk a felirat: „El van adva“ (Gruzda Jánosné közlése).

Fadrusz adott döntő lökést Gruzda művészi pályájának: felkereste a fiatal festőt a teológián, és azt mondta neki: „Ön a festészetet a szobrászattal egyesíti, ami ritka adomány. Jöjjön hozzám. Én nem tanítom, csak nézzen! Utána majd maga választja meg, hogy kiket látogasson meg, és kiktől tanuljon. Magának olyan látóképessége van, hogy nagy művész lehet.“ Volt ezenkívül Gruzdának Tövisen is egy pártfogója, dr. Boér Jenő, a mindenkitől megbecsült orvos személyében; nála ismerkedhetett meg Körösfői-Kriesch Aladárral, aki ezekben az években ott töltötte a nyarakat. A Boér-házban megforduló és Diódon nyaraló művészek társasága bizonyára hatott Gruzda festői ambíciójára, habár közvetlen kapcsolataikról nem tudunk.

Nem is nyugodott meg Gruzda a teológia elvégzésével. A püspök kinevezte ugyan tövisi segédlelkésznek, de engedélyezte, hogy beiratkozzék a budapesti képzőművészeti főiskolára, és azt Tövistről feljárva a következő négy évben (1904—1908) elvégezze. Ferenczy Károly, Hegedűs László és a kiváló pedagógus, Balló Elek voltak a tanárai. Noha Gruzdát kitűnő rajzáért azonnal felvették a főiskolára, és erős művészi egyéniségét is mindjárt észrevették, mégis, gyengébb technikai felkészültsége miatt néha a tehetetlenség érzése vett rajta erőt. Különösen a figurális munkákkal volt sok nehézsége. Tanárai hallgatólagosan fel is mentették az ilyen munkák erőltetésétől, mert látták, hogy milyen erős a tájfestésben. Sokszor hosszabb időre haza is engedték tájképek festésére. Ekkoriban már szerepelt a kolozsvári kiállításokon, s 1908-ban kivitték egy képét a londoni világkiállításra (egy angol folyóiratnak feltűnt a festmény, és reprodukálta); a következő években (1909—1918) a Nemzeti Szalon, illetőleg a Műcsarnok rendszeres kiállítói közé tartozott.

Gruzdát már ekkor leginkább a téli táj színei vonzották. Megcsodálta Akseli Gallen-Kallela, a nagy finn festő alkotásait, aki 1907-ben és 1908-ban Magyarországon járt, és munkái a finn művészek kiállításán is feltűntek Pesten. Ugy érezte, hogy a finnek kemény, szűkszavú művészetével, a havas, jeges, fenyves tájakkal közeli rokonságba került, mert őt is hasonló

problémák izgatták. Hívták is Finnországba, a hó és jég világába, de ő mégis inkább itthon maradt, és az erdélyi táj festője lett (Gruzdané közlése).

Utolsó évében Szinyei útján kultuszminiszteri ösztöndíjhoz jutott, és Szuhaneck Oszkárral együtt európai tanulmányútra indult. Egyenként 800 aranykoronát kaptak; ezzel az összeggel egy németországi útra indulhattak. Bécs, Prága, München, Berlin, Drezda és Königsberg múzeumaik tanulmányozták, innen tovább akartak utazni Oroszországba, de elfogyott a pénzüik, és Breslau felé hazatértek (Szuhaneck Oszkár szíves közlése). Míg Szuhaneck ma is Temesvárt él, Gruzda visszatért Tövisre segédlelkésznek, és élete jó részét azon a vidéken élte le; megházasodott, és feleségében, Ripka Annában hűséges társra talált, aki állandóan munkára serkentette, biztatta, és segítségére volt képei eladásában is. Közben tíz évig (1914—1924) Becében élt, egy szegény, a világtól elmaradt faluban, ahonnan sáros időben még Enyedre is alig lehetett bejutni. Megosztotta a nép szomorúságos életét, de nem tette le az ecsetet, bár ezekben az években művészekkel nem érintkezhetett. Csak a világháború utáni időkben elevenedett meg körülötte egy kissé az élet. Dóczy-né Berde Amál és Göllner Elemér ekkor jártak Nagybányán, friss tervekkel, lelkesedéssel tértek haza. Gruzda ekkoriban ismerkedett meg velük, valamint Aprily Lajossal, aki sokat gyönyörködött a csendes, téli tájban, és Gruzda művészetének megértő tisztelője volt.

Gruzda művészetének első tövisi és becei szakaszából (1908—1918) kevés képet ismerünk. A tövisi iskoláról, a becei tehénről, a hóolvadásról, a becei házokról festett képei fokozatos fejlődést mutatnak. Kezdetben a sötét tónusokat kedvelte, a zöld és a barna voltak az uralkodó színei. A barnába vöröset, zöldet vagy kéket kevert, de a napfény még alig hatolt be ezekbe a képekbe. Többnyire egyhangúság, elhagyatottság nehezedik festményeire.

Az 1920-as években leginkább tájképeket festett. Fő témája a becei hóolvadás volt, amikor a havas hegyoldalban feltűntek már a barna foltok, és egy kanyargós út a képet átlósan keresztülszelve, mintha a végtelenbe vinne (Szentkirályi hegyoldal). Gruzda halványkék foltokkal, nemcsak a napfényben szikrázó hó vakító fehérségét, hanem anyagiságát is kifejezte. Az ellentétek, a fény és az árnyék, a tél és a tavasz, a megújuló természet izgatta. Problémákat látott a tájban, magának az életnek a problémáit, azokat akarta megoldani képein.

Jó hatással volt Gruzdára Aprily Lajos barátsága. A művészet iránt közben Enyeden is megnőtt az érdeklődés. 1922 októberében a Bethlen-kollégium jubileumi ünnepségei alkalmával a kollégiumban képkiallítást rendeztek. Ezen Gruzda számos erőteljesen megfestett, biztosan megkonstruált képével tűnt fel. A becei falusi élet nyomorúsága mellett itt új téma volt a remetei táj, a mokányság hazája és élete. Ezekben a tájképekben „a tapintható anyagszerűség és a felépítésben az egyszerűség őskifejező ereje” (Enyedi Újság, 1926. 13.) döbbenetes hatást váltott ki.

Gruzda egyre tovább, egyre biztosabban haladt Remetén, a mokányok világában tanulmányokat végzett, rengeteget rajzolt, megörökítette a jellemző típusokat és a hegyoldalhoz lapuló havasi házakat. 1924 áprilisában elbúcsúzott Becétől, és Kolozsvárt a teológián kiállítást rendezett utolsó éveinek terméséből. Képei egyszerre meghódították a kritikát és a közönséget. Gruzda a kicsi földhözragadt becei házakban meglátta a falusi szegénységet, az évszázadok óta szinte változatlan, nyomorúságos falusi életet, és azt minden szépitgetés nélkül ábrázolta. A becei hegyoldalak vonulatában a táj szerkeze-

Gruzda János: Téli est

tét is észrevette. Ugyszólván háromszögekre bontotta fel a tájat, a meztelen hegyoldalakat, és a napfény ajándékával meg-megvilágította az egész, csendben élő völgyet.

Első kolozsvári kiállításakor a Vasárnapi Ujságban (1924. 17.) azt írták róla, hogy „a havasok monumentális tömegeinek hivatott festője“. De milyen „monumentális“ témákat kínált neki a világtól elzárt becei völgy? Elég volt számára a kopár hegyoldalba mélyen bevágódó út kanyargó vonala vagy az intergáldi völgy sziklái alatt meghúzódó néhány apró faház és templom. A téma a legegyszerűbb volt, mások ecsete nyomán talán sivár kép lett volna, de Gruzda ebbe is erőt és lendületet vitt. Vastagon, durván kente fel a festéket a vászonra, s megérezte a táj, a föld anyagi valóságát, mélységét és nyugalmát. Aprily Lajos találó jellemzése szerint Gruzdában az „emberi igénytelenség s a művészi lobogó energia szerencsés megtestesülése“ egyesült. Gruzda János Párizsba készült, a párizsi útból azonban semmi sem lett, ám akkor már megtalálta önmagát, és megtalálta azt az erdélyi tájat is, amelyben otthon érezte magát. Ennek a szerkezetébe, az anyagi és szellemi élet végtelenbe vesző összefüggéseibe, rejtett titkaiba akart egyre mélyebben behatolni. Valóban fáradhatatlanul, szinte önfeledten, teljes odaadással dolgozott.

1924 pünkösdjén kiköltözött Zalatnára, ott kellemesebb környezetbe került. Ebben a kis bányavárosban nem élt olyan elhagyatottan, mint Becében. Hivatali munkája nem foglalta le túlságosan, és a kisváros értelmiségét a közös érdekek, a nagy városoktól való távolság és a viszonylagos elszigeteltség összetartotta. Ezenkívül Aprily Lajos, Kuncz Aladár, Tavaszai Sándor és társasága is gyakran kirándult ide. Jancsó Béla is többször meglátogatta. A vadabb, sziklás táj, a Zsidóhegy, a Detonáta, a Vulkoj, a hegyekről lezúduló jeges patak és a hegyoldalban megkapaszkodó bányász vagy falusi jellegű román és magyar házak folyton új témákat nyújtottak számára.

Gruzdát nem a nyugati, modern festészet vonzotta, inkább a Gallen-Kallela útmutatását őrizte meg fiatalságából, és Nagy István kemény, szűkszavú művészetével érzett közeli rokonságot. Őt ugyan nem az arcok mélységében tükröződő szenvedés izgatta, hanem az embert környező, sokszor sivár és vadnak látszó táj küzdelme az élettel, a fénynek, az életnek a fel-törése a sötétségből, a homályból, a hegyoldal olvadásából felcsillanó barna,

zöldes föld, a hegyi patak áttörése a jégpáncélon, a télből tavaszba forduló idő sejtelmes zöld színei és a zalatnai hegy kálváriája, amint belenyúlik a végtelen kék égbe.

Zalatnán fáradhatatlanul dolgozott. 1926 márciusában Kolozsvárt 76 olajképét, 1927 karácsony hetében pedig 60 képét állította ki. Nem annyira a témái változtak az idők folyamán, hanem inkább festői problémái, a színei, a stílusa. Számára egy őszi hegyoldal éppen olyan érdekes téma lehetett, mint a jeges patak, a Zsidóhegy vagy a Kálvária hegye. A monumentális hatást vonalainak határozottságával, sötét, erőteljes színeivel, mély tónusaival érte el. De a természet nyugalmával szemben, amely hatalmas erővel sugárzik felénk egyik utolsó, zalatnai téli tájképeről (A Kálvária télen), a természet másik arca: az esti naplemente, a jeges patak diadalmas harsogása is állandóan izgatta. A nyugalmat itt az élet örökös mozgása, a sötét háttérből előtörő fények kékes csillogása váltotta fel. Az ellentéteken, a színek kontrasztjain, a fények és árnyékok változásain túl az egész természet egységét és harmóniáját kereste, azt a végtelenbe vezető nyugalmat, amely az emberi életnek is nyugalmat ad.

Mintegy két évtizeden keresztül (1953. november 3-án halt meg Zalatnán) viaskodott azzal a Zalatna környéki tájjal, amelyet a maga változatos, sziklás hegyeivel, komor domboldalaival és a hegyekről frissen lezúduló, jégtörő patakjaival az Erdélyi-medence egyik legjellegzetesebb természeti világának tartunk. Ebben a környezetben Gruzda főként a román nép, a szegényesen élő munkások, bányászok házeit, életkörülményeit láthatta maga körül, és a természettel együtt ezt elevenítette meg. Így lett a két világháború közötti időszaknak az a kiemelkedő erdélyi festője, aki az új festői áramlatokkal nem sokat törődve haladt a maga útján, és mint Kós Károly írta (lásd Nagy József cikkét: Református Szemle, 1953. 256.), „kizárólag [...] népének szentelte a tehetségét“.

Az 1930-as és 1940-es években Gruzda egyre ritkábban vett részt tárlatokon, de azért számon tartották minden erdélyi gyűjteményes kiállításon, mint például a Károlyi Gáspár Társaság művész-tagjainak a kolozsvári kiállításán (1933), továbbá az erdélyi művészek budapesti (1940) és brassói (1943) kiállításán. Képei közül egyesek külföldre is eljutottak és díjat nyertek (Budapest, London, Milánó), de az 1950-es években Gruzda olyan visszavonultan élt, hogy a művészkörökben megfélemedtek róla. „Elnyelte a végzetes erdélyi közömbösség“ — írta egykor Kós Károly, de ez a közömbösség most a múltba süllyed, és a művészi értékeink iránt mindenütt újra megnyilvánuló érdeklődés fényében a Gruzda-képek is új életre kelhetnek. Egységes, keményen megfogalmazott koncepciójukkal, a tömör kifejezés és a távlatokat megnyitó elhallgatás művészetével a természet nagysága, végtelensége és a mindig újjászülendő élet előtti mélységes alázatot, az anyag súlyát és meghatározó erejét, de ugyanakkor az élet fölfelé törését és diadalát hirdetik. Gruzda tájképfestészetét az erdélyi művészet olyan hagyományai közé sorolhatjuk, amelynek eleven erejét ma is érezzük, és időtállóan tartjuk. Az erdélyi tél nagy festőjének alkotásaiban nem a tél mozdulatlansága, hanem a tavaszvárás feszítő ereje és izgalma fog meg.

Vita Zsigmond